

органів, спрямовані на виявлення й усунення причин та умов учинення злочинів [2, с. 14].

Діяльність із запобігання злочинам, за визначенням окремих науковців (В.В. Голина, А.Ф. Зелінський, О.М. Литвак та ін.), полягає в застосуванні комплексу державних заходів, скерованих на вдосконалення господарських відносин, з метою усунення причин та умов їх учинення [3, с. 25].

Заходи протидії господарським злочинам підрозділами правоохоронних органів полягають у їхній діяльності з метою своєчасного виявлення та розслідування господарських злочинів (95%); профілактичної діяльності на підприємствах комерційних структур і в банківській сфері (65%); застосування заходів щодо відшкодування збитків (88%); забезпечення захисту споживачів (67%); взаємодії з представниками засобів масової інформації щодо стану господарської злочинності й уживання заходів щодо її подолання (72%).

Сьогодні основним напрямом протидії злочинам у сфері господарської діяльності є перехід на Європейські принципи господарювання та вихід із тотальної економічної кризи української економіки, боротьба з монополізацією комерційної діяльності й прозорість діяльності банківського сектору [4, с. 243].

Велике значення в запобіганні господарським злочинам належить підрозділам контролюючих органів, які здійснюють заходи попередньої перевірки нецільового використання бюджетних коштів і під час здійснення публічних закупівель. Дослідження фінансово-господарської діяльності підприємницьких структур у взаємодії з оперативно-розшуковими заходами дає позитивні результати із запобігання викраденню та легалізації грошових засобів, одержаних злочинним шляхом [5, с. 254].

Окремими дослідженнями підтверджено, що в процесі нецільового використання бюджетних коштів у рік викрадається до 1,4 млрд. грн. Водночас за останні п'ять років правоохоронними органами виявляється всього 25 злочинів за ст. 210 Кримінального кодексу України [6, с. 1].

Основні функції щодо запобігання злочинам у сфері господарської діяльності належать підрозділам ДЗЕ Національної поліції України.

До основних пріоритетних завдань у діяльності ДЗЕ на сучасному етапі належить протидія зловживанням посадових осіб у сфері господарської діяльності, забезпечення повного відшкодування матеріальних збитків державі та юридичним і фізичним особам, здійснення заходів щодо забезпечення виконання стратегічних напрямів розвитку. До основних завдань ДЗЕ необхідно зарахувати захист господарських відносин від протиправних дій; запобігання господарським злочинам; виявлення правопорушень у сфері підприємництва; викриття службових осіб, які вчиняють правопорушення у сфері господарської діяльності; відшкодування збитків від учинених господарських злочинів.

Як показав аналіз дослідження, ефективність запобігання господарським злочинам залежить від багатьох факторів, один із яких – наскільки правильно і продумано організована робота підрозділів ДЗЕ, до повноважень яких належить викриття цих злочинів.

Поняття «організація» французького походження, означає *упорядкування*, латинського і грецького – *інструмент*, *знаряддя*. Отже, організація означає сукупність пов'язаних між собою складових частин (елементів) відповідного об'єкта, а також зв'язків (взаємовідносин) між ними й іншими об'єктами, в результаті чого утворюється певне зовнішнє організоване середовище [7, с. 368].

У запобіжній діяльності організація розглядається як цілеспрямована діяльність керівників підрозділів, яка оснований на законних і підзаконних нормативних актах зі створення оптимальних умов функціонування цих підрозділів з метою вирішення поставлених перед ними завдань.

У спеціальній літературі організація підрозділу правоохоронного органу розглядається як система використання наявних сил, засобів, методів у боротьбі з правопорушеннями та злочинами. Отже, на нашу думку, організація запобігання господарським злочинам – комплексна цілеспрямована діяльність уповноважених на те суб'єктів з дотриманням вимог нормативно-правових актів і відомчих інструкцій і наказів з використання наявних сил, засобів, заходів і методів щодо своєчасного, систематичного отримання інформації про підготовку чи вчинення економічних злочинів.

Як свідчить аналіз практичної діяльності й наукових досліджень, позитивні зміни в організації запобіжної діяльності щодо протидії злочинам у сфері господарської діяльності проходять дуже повільно. Це пов'язано з низкою проблем, серед яких, на нашу думку, доцільно виділити принаймні три такі проблеми, а саме: *правову* (неповнота й суперечливість нормативно-правової бази); *організаційну* (відсутність у цій роботі системності й належного контролю передусім на регіональному рівні, завантаження співробітників правоохоронних органів виконанням невласливих функцій тощо); *кадрову* (брак досвідчених, професійно підготовлених працівників, прорахунки в організації їх навчання й перепідготовки, плінність кадрів, недосконалість реформування правоохоронних органів) [8, с. 10].

Ці та інші проблеми зумовили необхідність формування нової стратегії, основне спрямування заходів якої – удосконалення профілактичної діяльності насамперед під час виявлення господарських злочинів.

Виходячи із цього, а також результатів дослідження, до основних напрямів удосконалення запобігання злочинам у сфері господарської діяльності підрозділів ДЗЕ доцільно зарахувати такі: законодавчу та нормотворчу діяльність (45%); організаційні заходи (34%); роботу у взаємодії з контролюючими органами (32%); належне застосування оперативно-технічних заходів (44%); формування банків даних і взаємного обміну інформацією (55%); організацію навчального процесу (32%); контроль за станом і результатами запобіжної роботи (25%); матеріально-технічне та фінансове забезпечення (40%) тощо.

На нашу думку, вищезазначені елементи є основними, обов'язково повинні входити в процес організації оперативної роботи, залежно від обставин справи та запланованих заходів вони можуть бути розширені або виступати як додаткові.

Одне з особливих місць в організації запобігання злочинам у сфері господарської діяльності належить правильній організації оперативного обслуговування об'єктів, де можуть учинятись злочини, що сприяє своєчасному безперервному надходженню оперативної інформації про їх підготовку або скоєння.

Для цього здійснюється планування й розстановка оперативних працівників, чітке визначення їхніх функціональних обов'язків, максимальне використання можливостей сил і засобів підрозділів ДЗЕ, використання взаємодії з іншими суб'єктами протидії.

Окремо варто визначити засоби оперативно-розшукової діяльності, які використовуються у протидії фіктивному підприємству, мають велике значення (88%). Теорія оперативно-розшукової діяльності, яка сформувалась у колишньому СРСР, традиційно вважала засобами оперативно-розшукової діяльності оперативні обліки, оперативну техніку та службово-розшукових собак [9, с. 66].

Такий погляд на засоби оперативно-розшукової діяльності зберігається у вітчизняній науці до цього часу. Разом із тим, на думку вчених, до засобів оперативно-розшукової діяльності варто зарахувати оперативні та інші обліки, розвідувальні комп'ютерні програми, оперативну техніку, житлові, службові й інші приміщення, засоби маскування та імітації, гроші, спеціально навчених тварин [10, с. 279–282].

Значний інтерес для правоохоронних органів становлять бази даних, що містять пропозиції з надання послуг у сфері обслуговування, купівлі-продажу матеріальних активів і довідкові інформаційні масиви, які, у свою чергу, містять установчі дані на суб'єктів господарювання, в тому числі на фіктивні підприємства.

На наш погляд, у запобіганні фіктивному підприємництву ефективним може стати використання спеціальних розвідувальних комп'ютерних програм.

Під розвідувальними комп'ютерними програмами розуміються прикладні програми, які виконують пошукову й аналітичну функції поза межами оперативних обліків – у корпоративних і банківських мережах, Інтернеті тощо. Розвідувальні програми відрізняються від інших програм пошуково-аналітичного призначення наявністю в них специфічних функцій, спрямованих на вирішення суто розвідувальних завдань. До таких функцій належить, наприклад, пошук інформації за частковими параметрами, на основі нечіткої логіки, на основі діаграми зв'язків тощо. Перспективним є так званий інфомедійний пошук, який дає змогу в автоматичному режимі аналізувати інформацію, що міститься у відеоматеріалах, здійснюючи комплекс досліджень усного мовлення та зображення (розпізнання мовлення, обличчя, переклад з однієї мови іншою тощо) [11, с. 185].

Крім того, працівники ДЗЕ профілактику злочинності у сфері господарської діяльності здійснюють шляхом економічного аналізу діяльності підприємницьких структур; уносять керівництву Національної поліції пропозиції щодо підвищення ефективності профілактичної роботи; виявляють недоліки в роботі підприємств та установ щодо збереження матеріальних цінностей, виявляють недоліки в господарській діяльності, надають пропозиції щодо вжиття конкретних заходів для їх усунення; здійснюють контроль за своєчасним уживанням керівниками підприємств, організацій та установ заходів щодо усунення умов, які сприяли вчиненню правопорушень, тощо.

Отже, до основних елементів організації діяльності правоохоронних органів у протидії злочинам у сфері господарської діяльності належать інформаційно-аналітична робота; розміщення сил, засобів підрозділів; взаємодія з оперативними підрозділами, іншими службами, правоохоронними й контролюючими органами; реалізація (виконання) запланованих заходів; облік та оцінювання результатів запобіжної діяльності підрозділів; контроль виконання запланованих заходів.

Отже, до основних елементів організації діяльності правоохоронних органів у протидії злочинам у сфері господарської діяльності належать інформаційно-аналітична робота; розміщення сил, засобів підрозділів; взаємодія з оперативними підрозділами, іншими службами, правоохоронними й контролюючими органами; реалізація (виконання) запланованих заходів; облік та оцінювання результатів запобіжної діяльності підрозділів; контроль виконання запланованих заходів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Тацій В.Я. Борьба зі злочинністю у сфері економічних відносин як вирішальний напрям діяльності правоохоронних органів. Вісник прокуратури. 2002. № 1. С. 13–18.
2. Литвинов О.М. Соціально-правовий механізм протидії злочинності в Україні: монографія. Харків: Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2008. 446 с.
3. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник / Т.М. Даньшин, В.В. Голіна, М.Ю. Валуйська та ін.; за заг. ред. В.В. Голіни. 2-ге вид. перероб. і доповн. Харків: Право, 2009. 288 с.
4. Кримінологія: підручник-практикум / В.С. Ковальський, О.М. Костенко, Г.С. Семаков та ін. Київ: Юрінком Інтер, 2017. 344 с.
5. Кримінологія: підручник для студентів вищих навч. закладів / О.М. Джуца, Я.Ю. Кондратьєв, О.Г. Кулик, П.П. Михайленко та ін.; за заг. ред. О.М. Джуці. Київ: Юрінком Інтер, 2002. 416 с.
6. Писарчук І.В. Організаційно-правові основи діяльності оперативних підрозділів у протидії нецільовому використанню бюджетних коштів службовими особами: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Львів: Львівський національний університет «Львівська політехніка», 2018. 18 с.
7. Тлумачний словник української мови / укладачі: Т.В. Ковальова, Л.П. Коврига. Харків: Синтекс, 2002. 672 с.
8. Скалозуб Л.П. Організаційні засади діяльності підрозділів ДСБЕЗ із протидії економічним злочинам. Організація інформаційно-аналітичної роботи підрозділів ДСБЕЗ МВС України у протидії економічним злочинам: збірник доповідей. Київ: ДСБЕЗ, 2009. С. 7–12.
9. Бандурка О.М. Оперативно-розшукова діяльність: підручник. Харків: НАВС, 2002. 334 с.
10. Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. / відп. ред.: В.В. Коваленко, Є.М. Моїсєєв, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко. Київ: Атіка, 2010. Т. VI: Оперативно-розшукова діяльність поліції (міліції). 1128 с.
11. Пустовіт І.М. особливості використання сил і засобів ОРД у протидії фіктивному підприємництву. Організація інформаційно-аналітичної роботи підрозділів ДСБЕЗ МВС України у протидії економічним злочинам: збірник доповідей. Київ: ДСБЕЗ, 2009. С. 183–186.

УДК 343.98

ПРО ДЕЯКІ ЗАГАЛЬНОСИСТЕМНІ ВЛАСТИВОСТІ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТАКТИКИ

ABOUT SOME SYSTEM-WIDE PROPERTIES OF CRIMINALISTIC TACTICS

Мирошніченко Ю.М., к.ю.н.,
голова

Іллічівський районний суд

У статті зроблено спробу продемонструвати методологічний потенціал системного підходу до вивчення теоретичних і прикладних питань криміналістичної тактики. Розглядаються фундаментальні властивості систем, з'ясовується, яким чином вони проявляються в досліджуваному явищі. Висвітлюється низка сутнісних характеристик системи «криміналістична тактика», з позиції теорії систем пояснюються витoki деяких проблем криміналістичної тактики, окреслюються підходи до їх вирішення.

Ключові слова: криміналістична тактика, система, системний підхід.

В статье сделана попытка продемонстрировать методологический потенциал системного подхода к изучению теоретических и прикладных вопросов криминалистической тактики. Рассматриваются фундаментальные свойства систем, выясняется, каким образом они проявляются в изучаемом явлении. Освещается ряд существенных характеристик системы «криминалистическая тактика», с позиции теории систем объясняются истоки некоторых проблем криминалистической тактики, очерчиваются подходы к их решению.

Ключевые слова: криминалистическая тактика, система, системный подход.

At the present stage of its development, criminalistic tactics still does not have a well-defined structure that would ensure its internal unity. The solution to this problem can greatly contribute to the application of a systematic approach, which has become increasingly important in the arsenal of general theoretical methods of scientific research in recent decades. Despite the relative diversity of definitions of the phenomenon of "criminalistic tactics" proposed in the specialized literature, it is easy to see that uniting all the definitions of this notion without exception, they all point out that forensic tactics is primarily a system, and therefore it should be studied as a system using a universal cognitive tool, which gives the researcher a general theory of systems and which is not fully used by scientists in developing relevant issues. The system approach implies constant consideration and use in the research process of system-wide and specific properties of the subject under study, which often remain beyond the attention of the researcher when studying the object-system using other theoretical and empirical methods of cognition.

Systems have a large number of properties, but some of them stand out from the general range as necessary and sufficient for systematic research of a particular phenomenon. As a result of the research, the research potential of the systematic approach to the study of theoretical and applied issues of criminalistic tactics has been demonstrated. The system-wide properties of criminalistic tactics, including integrity, openness, structuring, functionality, stimulation, variability, integrability, optimality, etc. are determined. It is established how they manifest themselves in the phenomenon under study, which made it possible to single out a number of its essential features. This is the first and necessary step on the way to constructing a structural model of the system of "criminalistic tactics", which is in the plans of the author.

Key words: criminalistic tactics, system, system approach.

Постановка проблеми. На сучасному етапі свого розвитку криміналістична тактика все ще не має чітко визначеної структури, що забезпечувала б її внутрішню єдність. Вирішенню цієї проблеми багато в чому може сприяти застосування системного підходу, який в останні десятиліття набуває все більш важливого значення в арсеналі загальнотеоретичних методів наукового дослідження.

Стан наукового дослідження окресленої тематики. На різних етапах розвитку криміналістики до проблем криміналістичної тактики у своїх роботах зверталися такі українські, радянські та зарубіжні науковці, як І.В. Александров, О.Я. Баєв, В.П. Бахін, Р. С. Белкін, І.Є. Биховський, А. Вайнгард, О.М. Васильєв, В.О. Коновалова, В.П. Корж, М.В. Салтєвський, М.О. Селіванов, В.Г. Танасевич, О.Г. Філіппов, В.Ю. Шепітько, М.П. Яблоков, І.М. Якимов. Завдяки їх дослідженням криміналістична наука здобула чимало різноманітних визначень феномену «криміналістична тактика». Однак, попри відносно змістовне розмаїття, не важко помітити дещо, що об'єднує усі без винятку дефініції цього поняття – всі вони вказують на те, що криміналістична тактика – це насамперед система: «система наукових засобів і методів» [1, с. 173], «система прийомів проведення слідчих і судових дій» [2], «система тактичних прийомів і наукових положень» [3, с. 93], «система теоретичних положень і практичних рекомендацій» [4, с. 395], «система наукових положень і розроблених на їх основі рекомендацій» [5, с. 71], а тому й вивчати криміналістичну тактику необхідно як систему з використанням універсального пізнавального інструментарію, яким озброює дослідника загальна теорія систем і який далеко не повною мірою використовується науковцями у роботі відповідної проблематики.

Визначення дослідницьких завдань. Системний підхід передбачає постійне врахування й використання в процесі дослідження притаманних його предмету загальносистемних і специфічних властивостей, які часто залишаються поза увагою дослідника під час вивчення об'єкта-системи з використанням інших теоретичних та емпіричних методів пізнання. Піддавши криміналістичну тактику системному аналізу, ми, з одного боку, сподіваємося продемонструвати методологічний потенціал системного підходу до вивчення теоретичних і прикладних питань криміналістичної тактики, а з іншого – маємо намір переконатися у тому, що криміналістична тактика – це певна цілісність, відокремлена від навколишнього середовища (інших систем), з'ясувати її властивості, цілі, функції, внутрішні та зовнішні зв'язки з метою подальшого конструювання структурної моделі системи «криміналістична тактика».

Виклад основного матеріалу. У спеціальних наукових джерелах зустрічається безліч визначень поняття «система», однак усі спроби сформулювати загальновизнану дефініцію поки не привели до позитивного результату, тому нам за прикладом фахівців у галузі системного аналізу також здається логічним не шукати в літературі всеосяжного визначення складної системи, а вказати на

основні властивості системи, які всебічно характеризують її і так чи інакше присутні в різних формулюваннях визначень [6, с. 19]. Зрозуміло, що системні властивості як абстрактний продукт загальної теорії систем цікавлять нас не самі по собі, а як інструмент пізнання сутності досліджуваного об'єкта адже, якщо «зміст криміналістичної тактики розкривається через її систему» [7, с. 452], то система пізнається, через з'ясування її властивостей.

Системи мають величезну кількість властивостей, але все ж деякі з них виділяються із загального ряду як необхідні й достатні для досліджування того чи іншого явища як системи. Такі властивості називають загальносистемними. Звичайно, в кожній конкретній системі, яка має виняткову неповторність, вони проявляються індивідуально, проте це жодним чином не применшує методологічного значення системного підходу, суть якого, за словами Л.І. Каска, полягає в застосуванні окремими науками до пізнання свого предмета концептуальної системи і понятійного апарату загальної теорії систем (теорії складних систем). Це стає можливим завдяки тому, що загальна теорія систем будується на визнанні ізоморфізму основних законів, що визначають функціонування і будову цілісних об'єктів різної природи, а тому сформульовані нею принципи вивчення складних об'єктів як систем можуть застосовуватися у різноманітних науках, сприяючи адекватній постановці проблем і виробленню стратегії їх дослідження [8].

Першою з властивостей, котра характеризує об'єкт як систему, є його цілісність, що відображає і взаємозв'язок елементів, і ємерджентність системи, і її взаємодію з середовищем, і відмежованість її від середовища, і адаптивність, і стійкість [9, с. 35]. Функціонування систем як єдиного цілого означає, що вони мають властивості, які відрізняються від властивостей її складників і виникають тоді, коли система працює. Такі властивості систем називають ємерджентними (знову виниклими) [10, с. 65]. О.П. Бердникова демонструє прояв ємерджентності на прикладі спільної діяльності слідчих і співробітників оперативно-розшукових служб, за якої властивості, не притаманні жодній із взаємодіючих структур, істотно підвищують її ефективність за умови спільної і злагодженої діяльності обох підсистем, об'єднаних у єдину систему розкриття й розслідування злочинів [11].

Для нас також очевидним є, наприклад, те, що окремі тактичні прийоми не мають тих властивостей, якими наділяє систему «слідча дія» їх комбінація, котра забезпечує досягнення системою поставленої мети – встановлення того чи іншого елемента предмета доказування. Так само окремо взяті слідчі дії не мають того доказового значення, яким володіє їх сукупність, що утворює систему доказів у конкретному кримінальному провадженні як завершене, цілісне знання про подію злочину. Таким чином, «ємерджентність є однією з форм прояву діалектичного закону переходу кількісних змін у якісні» [12, с. 108]. У системі доказів відбувається специфічне перетворення, коли між комплексом доказів і доказуваною обставиною встанов-